

הרב שלמה זאב פיק

ברכת זמן (שהחיינו) בבדיקת חמץ

מנהג מרסי

בספרו של ר' יצחק ב"ר אבא מאיר ממרסי (מרשיליא), עשרת הדברות (שהודפס בחלק שני מספר העיטור), בהלי ביעור חמץ (דף קכ, ע"ב [עמ' 24] במהד' מאיר יונה) כתוב¹:

"וזמן: איכא דבריק דהא מזמן לזמן קאתי, ואיכא דלא בריך דהא לא קבע ליה זמן שהא המפרש והיוצא בשיירה שדעתו לחזור אפי' מ"ה צריך לבער² ומי שלא בדק אור י"ד יבדוק שחרית ויבדוק בתוך המועד ולאחר המועד, ומאן דמברך סבר מידי דהוה אפדיון הבן דמברך כל יומא בתר למ"ד יום ומסתברא דרשות הוא ומנהגא דילן לברך"³.

אחרי הביאו את המחלוקת בעניין ברכת שהחיינו בבדיקת חמץ, מודיע ר' יצחק ב"ר אבא מארי, בעל העיטור, שמנהג המקום, דהיינו מרסי, היה לברך את ברכת הזמן, ואין כאן מנהג משפחתי בלבד, אלא מנהג המקום. וכן הבין רשב"א בתשובתו (ח"א, סי' שעט): "אבל הרב בעל העיטור כתב שבמקומו נוהגין לאמר". דברי בעל העיטור צוטטו בכמה ספרים: בשבלי הלקט, סי' רו (מהד' בובר, עמ' פ, ב):

"וזמן אינו מנהגינו לברך. אמנם בעל הדברות כתב איכא מאן דבריק זמן פ' שהחיינו דהא מזמן לזמן קאתי, ואיכא דלא בריך דהא לא קבע ליה זמן דהא מפרש ויוצא בשיירה שדעתו לחזור

1. ערכתי השוואות הן לכ"י ותיקן 143 שמשפרו במכון לתצלומי כתבי-היד ע"י הספריה האוניברסיטאית ולאומית סי' 8697) וכ"י ותיקן 155 (שמשפרו במכון הנ"ל סי' 8617), אבל עבור מסגרת מאמר זה, אין שינויים מפליגים, ולכן לא רשמנו את כל שינויי הנוסח כדי לא להקשות ההבנה על הלומד. כמו כן השוונו לשני הציטוטים שנמצאים בשבלי הלקט, סי' רו [=שבה"ל] ובטור, או"ח סי' תלב, ודבריהם צוטטו להלן. אודות כה"י עיין במחקרו של מרדכי גלצר, עיטור סופרים (ספר העיטור) לרב יצחק בן אב אבא מארי - פרקי מבוא, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 8-9; 20-21. תודתי נתונה למכון לתצלומי כתבי-יד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים וכן למחלקה לכ"י על שימוש בתצלומי כה"י שלהם.
2. בטור, או"ח, סי' תלב: לבדוק.
3. בטור: ומאן דבעי מברך. אולם, לא נראה שנוסח הטור הוא המקורי, אלא הנוסח הוא כמו שמצאנו בנדפס, כה"י, ובשבה"ל, וכמו שהובא בשו"ת רשב"א להלן.

ואפילו מראש השנה צריך לבער. ומי שלא בדק אור ארבעה עשר יבדוק שחרית ובתוך המועד ולאחר המועד. ומאן דברך סבר מידי דהוי אפדיון הבן דמברך כל יומא בתר שלשים יום, ומסתברא דרשות הוא ומנהגא דילך לברך⁴.

וכן בטור, או"ח, סי' תלב: "ויבעל העיטור כתב איכא מאן דמברך שהחיינו דהא מזמן לזמן קאתי... ומסתברא רשות הוא **מאן דבעי מברך**"⁵; ושיטת בעל העיטור הוזכרה בעוד חיבורי ראשונים כמו שנברר לקמן. אמנם אמירת ברכת הזמן בבדיקת חמץ כבר הובא בשם רבי שמואל הכהן בן חפני בספר אמרכל על הלכות פסח⁶:

"ובשערי ברכות של רבינו שמואל הכהן בן חפני הבודק צריך לברך שתי ברכות על ביעור חמץ ושהחיינו משום דמזמן לזמן קאתי, וכן מצאתי בפי' [=בפיוט] אדיר דר מתוחים שהצריך לברך שהחיינו..."⁷.

ברם במהדורות שלנו של הפיוט "אדיר מתוחים" דבר זה לא מצוי⁸. מסתבר שמנהג מרסי לברך ברכת הזמן מקורו בדברי ר' שמואל בן חפני, חותנו של ר' האי גאון. נמצא שמקור מנהג זה, כמו הרבה מיתר מנהגי מרסי, בדברי הגאונים. יתר על כן, יתכן שבעל העיטור ציטט את טעמו של ר' שמואל בן חפני, שהרי הציע את אותו הטעם באותו מלים.

4. עורכי האנציקלופדיה התלמודית, ח"ב, עמ' שמט, הע' 186, ציינו כמקור לדחיית השיטה ליברך מהמפרש בים, לשבה"ל השלם סי' רו והוסיפו בהערה: "ועיי' שכתב: ומסתברא דרשות הוא ומנהגא דילך לברך". ולא שת לבס לעובדא שהדברים צוטטו מ"בעל דברות" שמחברו הוא בעל העיטור ודבריו צוטטו שם על יד הע' 181! ועוד בעל שבלי הלקט התנגד לשיטה זאת.

5. עיין בבית יוסף שהקשה על דברי הטור: "ומסתברא רשות הוא ומאן דבעי מברך. תימה מפני שהוא רשות היה לנו להחמיר ולומר מספק לא יברך וכן יש לתמוה על מה שאמר בסוף פרק בכל מערבין (עירובין מ, ע"ב) שהחיינו אקרא חדתא הוי רשות ומיהו בההיא איכא למימר דקים להו לרבנן דהכי תיקנו מעיקרא לברך זמן אקרא חדתא אם ירצה". והשאלה הראשונה רק קשה לפי נוסח הטור, אבל לפי הנוסח האמיתי של עשרת הדברות, מיושבת הקושיה. שאמנם זה רשות ולא היו צריכים ליברך; אלא מנהג דילך, דהיינו מקובל לברך והמנהג מחייב לברך.

6. מי היגער, "ספר אמרכל על הלכות פסח", ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, חלק העברי, ניויורק תשי"י, עמ' קנה.

7. בספר ליקוטים מהלכות אמרכל, עמ' כז: "בשערי ברכות של רבי שמואל הכהן בן חפני הצריך לברך זמן אבדיקת חמץ, וכן מצאתי בפי' אדיר מתוחים שמצריך לברך זמן...". ובאוצר הגאונים לפסחים - התשובות, עמ' 6, סי' יז, צוטט הקטע בשם רבי שמואל בן חפני. ועיין עוד באוצר הגאונים לברכות - הפירושים, עמ' 65, והע' ג. וכן נמצא תמצית הדברים בהגהות מיימוניות. דברי ר' שמואל בן חפני מובאים ג"כ בדברי האסופות שהוציא ר' אי"י דובאס, תשי"ב, ח"ב, עמ' קסה: "על ביעור חמץ פי' רבינו שמואל בן חפני הכהן בשערי ברכות שמברכין זמן כיון שהוא כאה מזמן לזמן קאתי".

8. וכבר עמד על זה היגער, שם, הע' 27. וכן העיר ר"ג ציננער בהערותו לפיוט זה בהל' פסח מרבתינו הראשונים [שהודפס בכרך אחד עם ספרו של מהר"ם חלאווה על מסכת פסחים] (ברוקלין-ירושלים, תשמ"ז), עמ' יב, הע' ג.

מנהג יתר ערי פרובנס (זרום צרפת)

אם אמנם במרסי ברכו שהחיינו, איך נהגו ביתר ערי פרובנס המפורסמים, כגון נרבונה, ואיך הגיבו גדולי הארץ הזאת, כגון ראב"ד, בעל המאור, ר' מנוח והמאירי? ר' אשר בן ר' חיים ממונתשון (ספרד) בספרו הפרדס (מהד' רמ"ל קצנלנבוגן, ירושלים, תשמ"ה, עמ' קלד) מקשה: "קשה אמאי לא מברכינן שהחיינו בביעור חמץ, כיון שהוא בא מזמן לזמן?" והביא את דברי רבינו זרחיה הלוי (רז"ה שהוא בעל המאור):

"ורבינו זרחיה הלוי ז"ל נתן טעם לזה לפי שלא תקנו חכמים ז"ל ברכת שהחיינו אלא בדבר שנהנה ממנו כגון הקונה כלים חדשים או הבונה בית חדש או במיני אכילה שנהנה אדם מהם".

אמנם דברים אלו אינם נמצאים בכתבי בעל המאור ביחס לשאלת זמן בבדיקת חמץ, אבל טעם זה אכן נמצא בדברי רז"ה בסוף מסכת פסחים להסביר למה לא מברכים שהחיינו על ספירת העומר⁹. וכך כתב רז"ה בסוף מסכת פסחים:

"ובספירת העומר יש ששואלין מה טעם אין אנו אומרים בו זמן?... אבל להטעינו זמן אין לנו, ועוד [נמצא לגאונים ז"ל בתשובות]¹⁰ שלא מצינו ברכת זמן אלא בדבר שיש בו שום הנאה כגון נטילת לולב שהיא לשמחה, ותקיעת שופר לזכרון בין ישראל לאביהם שבשמים ומקרא מגילה דחס רחמנא עלן ופרקינן ופדיון הבן שמברך אבי הבן שהחיינו לפי שיצא בנו מספק נפל... ולספירת העומר אין בו זכר לשום הנאה אלא לעגמת נפשנו לחרבן בית מאויינו...".

נמצא שבעל "הפרדס" השתמש בסברת בעל המאור על ספירת העומר והעבירו גם לעניין בדיקת חמץ, ומקורו של רז"ה בגאונים ועיקר הטעם הוא שאין בו הנאה. ועיין בתמים דעים (ספר שהוא פרובנסלי) סי' כט: "וספירת העומר לא בעיא זמן ולא כל מצוה שאין בו שמחה לגוף". והרי לפנינו סברת רז"ה בלי הזכרת שמו, עם תוספת של עניין השמחה. ורמ"ד על הרמב"ם, ברכות יא:ט, כרך שתי המצוות ביעור חמץ וספירת העומר בהנאה ובשמחה, וז"ל:

"הכי נראה שאין מברכינן שהחיינו כי אם במצוה שיש לו הנאה כגון בן כי יש לו הנאה... אבל במצווה שאין בה שמחה אין מברכים שהחיינו ומשום הכי אין אומרים שהחיינו בביעור חמץ ובספירת העומר".

9. עיין בפרדס הנ"ל, הע' 8, 18, 22.

10. תוספת זו בבעל המאור הוא ע"פ ספר אורחות חיים להל' ברכות הובא לקמן, ובכ"י ירושלים 4012, עמ' 37: "נמצא לגאונים תשובה".

גם הראב"ד התייחס לשאלה זאת, ודבריו הובאו בדברי אורחות חיים, הלי חו"מ, סי' טו:

"וכ"כ הראב"ד ז"ל דכל המצוה שיש בה הנאה כגון סוכה שמרחיב לבו וכן הלולב מברך בעשייתו אך ביעור חמץ שיש הפסד בעשיית המצוה שהוא טורח בעשייתה..."

הרי בדברי הראב"ד תוספת טעם אחר לעניין ההנאה, והוא ענין הפסד בעשיית המצוה וגם טורח בעשייתה. אמנם רבנו ירוחם הביא שיטה אחרת בשם הראב"ד: "והראב"ד כתב שאומר זמן". אבל נראה שיש כאן טעות וצ"ל "ובה"ע [=ובעל העיטור] כתב שאומר זמן".

מדברי רבינו מנוח מנרבונה להלי חמץ ומצה גו' משמע שבנרבונה וביתר ערי פרוכנס לא ברכו ברכת הזמן. יתר על כן, ר' מנוח הוסיף נימוק חדש - שהוא מצטער על איבוד חמץ ואינו מסתפק בטעם שאינו נהנה בלבד, ועוד מוסיף שני טעמים שלא לברך זמן בבדיקת חמץ:

"והאי דלא מברכינן על ביעור שהחיינו כשאר המצות משום דלית ביה הנאה כלל אבל מצטער באבוד חמץ הנשאר לו ובשרפתו ולא מברכינן שהחיינו אלא על מצוה שיש לו בה הנאה כדאמרינן כהן מברך שהחיינו דקא מטי הנאה לידיה. ומדברי הרב בעל (העתים) [העיטור]¹¹ נראה שאין מברכין זמן אלא על מצוה הבאה בזמן קבוע ואם לא עשאה בזמן ההוא אין לה תשלומין, אבל ביעור אחר שאין זמן קבוע לו שהיוצא בשיירא קודם שלשים יום חייב לבער והעושה את ביתו אוצר ומש"ה אין מברכין עליה זמן, א"נ ל"ל דכיון דקבוע ותלוי בזמן החג די לו בזמן החג כדאמרינן גבי סוכה העושה סוכתו לעצמו דפטרינן ליה מזמן העשייה ואומרו על הכוס".

והטעם הראשון גם נמצא המנוחה לאותו ר' מנוח בהלי ברכות יא:ט (מהד' הורוביץ, עמ' שסב): "וכן בביעור חמץ לא מברכינן זמן שהרי מצטער באבוד חמץ". ר' מנוח הוסיף הסבר חדש לעניין "אין לו הנאה" - מפני שהוא מצטער. יתר על כן, ברור שלא ברכו ברכת הזמן ביתר ערי דרום צרפת, שהרי ר' מנוח התייחס לדברי בעל העיטור שבעצמו הציע להסביר למה לא מברכים, והתעלם ממה שר' יצחק ב"ר אבא מארי הציע שכן לברך שהחיינו או ממנהג מרסי. אח"כ הוסיף ר' מנוח טעם לגמרי חדש: "דכיון דקבוע ותלוי בזמן החג, די לו בזמן החג כדאמרינן גבי העושה סוכתו לעצמו דפטרינן ליה מזמן העשייה ואומרו על הכוס". רואים מדבריו שהוא סובר שלא לברך זמן בבדיקת חמץ.

במאירי למסכת פסחים לדף ז, ע"ב, הובא נימוקים למה לא מברכין ברכת הזמן:

11. התיקון במהד' ר"ש פרנקל, זמנים, עמ' שו.

12. ובה התייחס לטעם המברכים, וכדברי ר' שמואל בר חפני ובעל העיטור הנ"ל.

"שאלו הראשונים מפני מה אין מברכין זמן על הביעור הואיל ומזמן לזמן הוא בא¹² ואם מפני שיכול לבדוק כל זמן שירצה¹³, הרי סוכה יכול לעשותה קודם החג וכשעשאה מברך זמן. ותירצו בה שאין מברכין זמן אלא בדבר שיש בו קצת הנאה. ונראה לי שמצוה שאין עיקרה לעצמה אלא להרחקת עבירה, כגון בדיקה שהיא ליזהר ממציות חמץ אין בו זמן"¹⁴.

נמצא שהמאירי הביא את הטעם שמיוחס לרז"ה שאין בה הנאה, אלא שבסוף הציע טעם אחר מחודש, שמצות ביעור חמץ היא רק אמצעי להרחקת עבירה. ועיין עוד בדברי הכל-בו שכתב:

"ויש אנשים שמברכין שהחיינו מידי דהוה אמצות עשה (הבא) [הבאה] מזמן לזמן. ויש אומרים שאין מברכין שהחיינו אלא על מצוה הבאה לו ליהנות, והאי מצוה לאו ליהנות היא, דאם יש לו מאה כיכרות צריך לשרפן ולאבדם כדי שלא יהנה מהם. אי נמי משום שאין מברכין שהחיינו אלא על **דבר המחודש**. והבעל העיטור ז"ל כתב דבמנהג תליא מילתא לברך שהחיינו".

בעל הכל-בו התחיל עם השיטה לברך שהחיינו, ואולי הכוונה לרי שמואל ב"ר חפני ובעל העיטור. מיד הביא את הדברים המיוחסים לרז"ה לחלוק על שיטה זאת עם תוספת דברי הראב"ד הנ"ל. והוסיף עוד טעם שמברכים רק על **דבר מחודש**. בסוף הביא דברי בעל העיטור שזה תלוי במנהג, וממילא משתמע שיש מקום שאכן בירכו, והוא מנהג מרסי.

ועיין בספרו של ר' אהרן הכהן, דברי אורחות חיים¹⁵, הלי ברכות, סוף סי' עג.

"טעם למה אין מברכין שהחיינו על ביעור חמץ וספירת העומר **לפי שאין מברכין ברכה זו אלא א"כ המכוון מן המצוה נעשה בזמן ברכה, הלכך אין לברכה על ביעור חמץ לפי שהמכוון על ביעור חמץ כדי לאכול מצה לפי אין לברכה קבע עד אכילת מצה.**

וה"ה על ספירת העומר לפי שהמכוון מהספירה לעשות חג שבועות ביום נ' לפיכך אין לברכה עד חג שבועות והכלל הזה מכוון בכל מה שמברכין שהחיינו ואין לפקפק בו. והרשב"א ז"ל כתבו בתשובות.

בספר המאור נמצא לגאונים ז"ל בתשובות לא מצונו ברכת זמן אלא בדבר שיש בו הנאה כגון נטילת לולב וסוכה שהיא לשמחה ותקיעת שופר לזכרון ישראל לאביהם שבשמים ומקרא מגלה

13. הנימוק לא לברך נמצא גם בדברי בעל העיטור.

14. והמאירי ממשך ואומר שאין טעם זה שייך להסביר למה לא מברכים זמן בספירת העומר ותירץ: "אלא שאני אומר שספירת העומר נפטר הוא בזמן של יום טוב".

15. לפי הדעה הרווחת היום ה"כל בו" היה המהדורה קמא של ספר אורחות חיים, עיין במאמרו של הרב ש"ז הבלין, מבוא לארחות חיים, ענייני שבת, ירושלים תשנ"ו, עמ' נ-נג.

דחס רחמנא עלן ופדיון הבן לפי שיצא מכלל נפל וספיר' העומר
אין בו זכר לשום הנאה אלא לעגמת נפשנו לחרבן בית מאויינו
שיבנה ב"ב ובהלכות חמץ ומצה תמצא עוד מזה".

ר' אהרן הכהן, בעל אורחות חיים, הסביר שאין המטרה כשלעצמה לשרוף את
החמץ אלא כדי לאכול מצה, ודבר שאינו תכלית אלא רק אמצעי לא מברכים עליו
שהחיינו, והוא טעם כעין המאירי אלא המטרה ותכלית הוא מחודש בדברי ר' אהרן
הכהן - דהיינו הקשר בין ביעור חמץ ואכילת מצה. אחייכ הביא את דברי רז"ה בשם
הגאונים. ר' אהרן חזר לבעיה זאת עוד הפעם באורחות חיים, הלי חוי"מ, סי' טו, ושם
הביא את ענין של הנאה ובחמץ הוא צריך לשרוף אותו ושיטת הראב"ד, ואחייכ הצעי
עוד טעם שאין כאן מצות עשה גמור, וגם הוא מחודש.

"יש אנשים שמברכין שהחיינו מידי דהוה המצות עשה הבאה
מזמן לזמן. וי"א שאין מברכין שהחיינו אלא על מצוה הבאה לו
ליהנות והאי מצוה לאו ליהנות הוא דאם יש לו מאה ככרות
צריך לשרפן ולאבדן שלא יהנה ממנו, וכ"כ הראב"ד ז"ל דכל
מצוה שיש בה הנאה כגון סוכה שמרחיב לבו וכן הלולב מברך
בעשייתו אך ביעור חמץ שיש הפסד בעשיית המצוה שהוא
טורח בעשייתה וכן המגלה בכתיב' וכן השופר ועוד שמפחד
מיום הדין וכן ציצית אין מברך עליהן וקשה עליו התוספת'
דגרסינן העושה ציצית או תפילין לעצמו מברך שהחיינו.
וי"א טעם אחר משום דאין מברכין שהחיינו אלא על מצות עשה
גמור והאי לאו מצות עשה גמור. אלא מצות עשה הבא משב
ואל תעשה, שב ולא תעבור, לאו דלא יראה ולא ימצא.
ולמעלה בסוף הלכות ברכות כתבתי טעם אחר מספיק. והבעל
העטור ז"ל כתב דבמנהגא תליא מילתא לברך שהחיינו".

אחרי שני הטעמים הזכיר ר' אהרן את הטעם שכתב בהלי ברכות ונראה שהכוונה
למה שכתב: "לפי שהמכוון על ביעור חמץ כדי לאכול מצה". לבסוף הציע בשם
בעל העיטור שהכל תלוי במנהג, והוא כדברי הכל בו. אמנם דבר זה בעל העיטור לא
אמר במפורש, אבל משתמע כך מדבריו.

עיון בנימוקים שניתנו שלא לברך "שהחיינו"

לאחר שהבאנו את שיטות הראשונים, חכמי פרובנס¹⁶ עלינו לבדוק את סוגי
הנימוקים השונים שניתנו למה לא לברך זמן על בדיקת חמץ. כשבאים להסביר את
העניין לא לברך שהחיינו בבדיקת חמץ, אפשר לדון בבעייה בשני אופנים: א) מצד

16. כמובן שיש צורך לברר את שיטות יתר הראשונים, חכמי ספרד, צרפת, אשכנז ואיטליה. אלא
אילו ציטטנו של זמן ומקום לא איפשרו דיון בהם בבמה זאת.

הברכה, דהיינו מהו גדר הברכה, וכשנגדירה נוכל לקבוע האם היא שייכת למצוות בדיקת חמץ. **ב**) מבלי להזדקק באופן מפורט לגדר הברכה, עצם המצוה של בדיקת חמץ מופקעת מברכת שהחיינו, כפי שיבואר.

א) מצד גדר הברכה

היו ראשונים שהתמקדו על טיב וגדר הברכה, כמו הכל בו שכתב: "משום שאין מברכין שהחיינו אלא על דבר **המחודש**" ואין בבדיקת חמץ דבר מחודש. אלא טעם זה צ"ע, שהרי למה שונה מצוה זאת מכל יתר מצוות שמברכים עליהם שהחיינו אע"פ שאינם דבר [=חפצא?]; מחודש, וצ"ע.

אחרים, כמו רז"ה בשם הגאונים, הציעו גדר אחר: ברכת שהחיינו שייכת רק על דבר שיש לו **הנאה** (לפי שלא תקנו חכמים ז"ל ברכת שהחיינו אלא בדבר שנהנה ממנו כגון הקונה כלים חדשים או הבונה בית חדש או במיני אכילה שנהנה אדם מהם"), ובבדיקת חמץ אין לו הנאה. ואז ניתן להסביר **למה אין לו הנאה**: האם **העדר שמחה** פירושו אין לו הנאה (וכדברי התמים דעים ורמ"ד: "הכי נראה שאין מברכין שהחיינו כי אם במצוה שיש לו הנאה כגון פדיון הבן כי יש לו הנאה... אבל במצוה שאין בה שמחה אין מברכים שהחיינו ומשום הכי אין אומרים שהחיינו בביעור חמץ ובספירת העומר"), או עצם העובדה **שיש לו הפסד**, או בחמצו או **טורח המעשה** שצריך לטפל בו, ולכן אין לו הנאה.

ויתכן שצריכים תחושה יותר חריפה כדי להכנס לגדר שאין לו הנאה - שהוא **מצטער** על הפסד חמצו, וכדברי ר' מנוח (ויהא דלא מברכין על ביעור שהחיינו כשאר המצוות משום דלית ביה הנאה כלל אבל מצטער באבוד חמצו הנשאר לו ובשרפתו ולא מברכין שהחיינו אלא על מצוה שיש לו בה הנאה כדאמרין כהן מברך שהחיינו דקא מטי הנאה לידיה").

גדר אחר לברכת הזמן הוא **שיהיה לו זמן קבוע**, ואז לבדיקת חמץ אין לו זמן קבוע. וכן העלה בעל העיטור בעצמו: "ואיכא דלא בריך דהא לא קבע ליה זמן דהא המפרש והיוצא בשיירה שדעתו לחזור אפי' מר"ה צריך לבער, ומי שלא בדק אור י"ד, יבדוק שחרית, ויבדוק בתוך המועד, ולאחר המועד". אלא דברים אלו נסתרו ע"י מקורות תלמודיות כגון בניית סוכה, שיכול לעשותה קודם החג וכשעושה אותה מברך שהחיינו וכמו שהעלו המאירי ועוד ראשונים.

ב) מצד גדר המצוה

יתכן שבלי להזדקק לעצם הגדר של הברכה, ורק בהנחה שמברכים שהחיינו על מעשה מצוה, יתברר שעצם המצוה של בדיקת חמץ אינה שייכת לעולמו של ברכת שהחיינו. יש כמה ספקות בנדון: האם בדיקת חמץ היא גדר במצוות תשבינו ו/או ביטול חמץ; או האם יש כאן תקנה שאינה קשורה לדין של ביטול חמץ, אלא לאיסור בל יראה ובל ימצא.

אכן מצאנו בספרו של ר' אהרון הכהן, אורחות חיים, שהביא שיטה שיש כאן גדר באיסורים האלו (ו"וי"א טעם אחר משום דאין מברכין שהחיינו אלא על מצוות עשה

גמור והאי לאו מצות עשה גמור. אלא מצות עשה הבא משב ואל תעשה שב ולא תעבור לאו דלא יראה ולא ימצא". לפי הצד הזה, לא מברכין זמן אלא על מעשה מצוה, ואין כאן מעשה מצוה, אלא איסור לאו, או עשה הבא מכלל לאו שדינו כלאו.

לפי הספק הראשון, שיש כאן גדר במצות תשביתו, צריך עיון במצות ביעור חמץ, וכפי שכבר חקרו האחרונים, האם המצוה הוא בחפצא שהחמץ ישרף ושלא יהיה קיים, או האם יש מצוה על הגברא להשבית את החמץ. לפי הצד הראשון, לכאורה אין שום מקום לברך שהחיינו, שהרי כל דין הביעור הוא בחפצא של החמץ. אמנם, סברה כזאת לא מצאנו בשום "ראשון" שהציע טעם כזה.

אבל אם יש כאן גדר במצות תשביתו על הגברא, יש מקום לדון. ואכן מצאנו ראשונים שטענו שכל כולו של מצוות בדיקת חמץ הוא במטרה לקיים את דין תשביתו, ופירשו מצוה זאת שהכוונה לבטל את החמץ, וממילא בתכלית המצוה אין כאן מעשה, וממילא, אין כאן מקום לברך שהחיינו.

וריאציה של דברים אלו הם דברי בעל אורחות חיים, הלי ברכות סוף סי' עג, שהציע טעם מחודש שיש קשר בין מצוות ביעור חמץ לבין מצוות אכילת מצה, וזה מחודש עד מאד. ממילא תכלית המצווה הוא לאכול מצה, אלא זה מכניס אותנו לשאלה אחרת: למה אין שהחיינו על אכילת מצה? ובפשטות שברכת שהחיינו שאומרים בקידוש פוטר את כל מצוות הלילה, וכמו שכתב האבודרהם.

דברים אלו דומים בצורתם לשיטת ר' מנוח ("דכיון דקבוע ותלוי בזמן החג, די לו בזמן החג כדאמרינן גבי העושה סוכתו לעצמו דפטרינן ליה מזמן העשיה ואומרו על הכוס"). לפי דברים אלו, עקרונית היה מקום לברך שהחיינו כמו מנהג מרסי, אלא יש מנהג אחר הגובר על זה, והוא המנהג לסדר את כל הברכות על הכוס בהגיע היום טוב. ממילא באופן מהותי, תקנת בדיקת חמץ מהווה מעשה מצוה המחייב ברכת הזמן, אלא שמנהג ישראל ברוב המקומות הוא לחכות בברכה זאת ולסדר אותה על הכוס ולפטור את כל מרכיבי מצוות הפסח באמירת ברכת זמן אחת.

ועל אף המנהג שלמעשה לא מברכים שהחיינו על בדיקת חמץ, נציין את דברי הפרי חדש, או"ח, סי' תלב, ס"ק א, שפסק כשיטת העיטור לברך שהחיינו על בדיקת חמץ.